

Вадим Менжулін

АКТУАЛЬНІ ПРАКТИКИ І ДИСКУСІЇ В СУЧАСНІЙ АНГЛОМОВНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ФІЛОСОФІЇ

I. Вихідна антиісторичність аналітичної філософії

Розмаїття філософії в англomовному світі є таким, що її не варто ідентифікувати винятково з аналітичною традицією. Однак саме у зв'язку з аналітичною традицією в англomовній і ширше – світовій – філософії зароджуються і тривають доволі специфічні дебати, що мають принципове, можна навіть сказати доленосне значення для розвитку історії філософії як специфічної дисципліни.

Річ у тім, що від одного зі своїх головних ідейних попередників – логічного позитивізму – аналітична філософія, принаймні в її класичній формі, успадкувала погляд, згідно з яким історія філософії є історією непорозуміння, зумовлених некоректним застосуванням мови, а вивчення цього має сенс радше для істориків, ніж для філософів [Hutton 2014: 930-931]. Подібні настрої панували доволі довго. Скажімо, такий класик аналітичної філософії, як Вілард Ван Орман Квайн, кілька разів (зокрема у 1985 і 1987 рр.) наголошував на тому, що *філософія й історія філософії* – дуже різні речі, причому друга не становить для нього жодного інтересу [Catana 2014: 172-173]. Або, скажімо, такий приклад. Наприкінці 1980-х у департаменті філософії Принстонського університету на дверях кабінету одного з професорів кілька днів висів напис: «History of Philosophy: Just Say No!» («Історія філософії: просто скажи ні!») [Department of Philosophy n.d.]. Цим професором був Гілберт Гарман (1938–2021), відомий представник аналітичної філософії, який свого часу захистив докторську дисертацію під керівництвом того ж Квайна. Як пізніше пояснював сам Гарман, у вивішеному ним написі йшлося зовсім не про заперечення історії філософії як такої, а лише про те, що її вивчення не є абсолютно неусувною вимогою для геть усіх студентів. Однак ці роз'яснення з'явилися пізніше, а сама фраза набула великого розголосу саме як символ антиісторичної налаштованості представників аналітичної філософії [Sorell 2005: 43-44].

Аналітично-антиісторична настанова позначилася й на діяльності тих представників аналітичної філософії, які самі займалися історико-філософськими розвідками. Найчастіше йшлося про те, що «аналітичні історики розглядають лише ті філософські позиції, принципи й аргументи, які, на їх переконання, можуть зробити внесок у сучасні філософські дослідження. Ба більше, аналітичні історики не мусять досліджувати історичні позиції з урахуванням мови й контексту відповідних часів. Історичні

© В. Менжулін, 2022

позиції треба аналізувати виключно з використанням найрозвиненішої термінології та технік наших днів» [Watson 2002: 525-526]. Як розповідає автор щойно наведеної цитати трохи нижче, у 1950-ті рр. йому, як студенту, що вивчав філософію під керівництвом прихильника подібних поглядів, пропонувалося дослідити позиції таких штучних конструкцій, як «Ляйбноза», «Спінобс» або «Деккант», абстрагуючись від усіх тих відмінностей, що існували між історичними Ляйбніцем і Спінозою, Спінозою і Гобсом, Декартом і Кантом відповідно [ibid.: 526]. Типово аналітичним є також і колегіальний підхід, відповідно до якого ідеї, що були висловлені мислителями минулого, сучасні дослідники можуть обговорювати, аналізувати, критикувати так само, як і ідеї своїх колег-сучасників. Лідером у розробці й запровадженні цього підходу прийнято вважати одного із провідних представників аналітичної історії філософії старшого покоління Джонатана Беннета (нар. 1930 р.)¹.

Ще одним важливим індикатором «аналітичності» історико-філософських досліджень може бути ставлення до «внутрішніх» («інтернальних») та «зовнішніх» («екстернальних») чинників у розвитку філософської думки. Наприклад, на межі 1980–1990-х років, коли в аналітичній філософії проблема анахронізму (тобто схильність до розгляду минулого з точки зору сучасності) уже почала активно обговорюватися², із низкою методологічних публікацій виступив ще один професор департаменту філософії Принстонського університету, відомий історик античної філософії Міхаель Фреде (1940–2007) [Frede 1987; 1988; 1992]. Він зазначив: вивчаючи обставини, за яких філософія розвивалася в минулому, історик філософії мусить провести розрізнення між «вужчим контекстом, тобто чимось на кшталт філософії відповідного часу, і ширшим історичним контекстом, тобто іншими аспектами культури того часу, зокрема соціальними, політичними, економічними й релігійними умовами та будь-чим, що може виявитися корисним, наприклад, станом розвитку науки. ... І хай би скільки інших пояснень давав цей ширший контекст, завдання історика філософії – зробити все можливе, щоби пояснити філософські погляди чи позиції, виходячи саме з тих філософських міркувань, які висловлювалися на їхню підтримку. Можливо, історію, яка дотримується цього принципу, є сенс назвати “внутрішньою” історією філософії, оскільки вона всіляко намагається пояснити розвиток філософії з точки зору внутрішніх для філософії міркувань» [Frede 1988: 670-671].

Лео Катана, відомий сучасний фахівець з Копенгагенського університету, в одній із своїх статей [Catana 2014: 173] показує, що підхід, за який ратував Фреде, має багато спільного з *проблемно-орієнтованою історією філософії*, що розвивалася європейськими істориками філософії починаючи з XVIII ст. й одним із проявів якої стала праця «Проблеми філософії», опублікована одним із засновників аналітичної традиції Бертраном Раселом 1912 р. В історико-філософських розвідках Вільгельма Віндельбанда можна знайти спробу враховувати не тільки вузький (проблемно-філософський), а й ширший (культурно-історичний) контекст [Hartung, Pluder 2015: 6]. Однак у континентальній філософії проблемно-орієнтований підхід був, урешті-решт визнаний не дуже перспективним. Адже, з точки зору філософської герменевтики, проблеми постають у горизонті історичного розуміння [Catana 2014: 176-177].

¹ Спочатку Дж. Беннет обстоював жорстку версію цього підходу [Bennett 1971], але згодом визнав, що філософи минулого можуть вважатися нашими колегами лише метафорично [Bennett 2001].

² Важливою віхою в цьому плані став збірник есеїв з історіографії філософії «Філософія в історії» [Rorty et al. 1984], про який ми ще говоритимемо нижче. Стосовно анахронізму аналітичної філософії говориться, наприклад, в опублікованій в цьому збірнику статті Порті: [Rorty 1984: 49].

II. Історичний поворот в аналітичній філософії

Разом з тим наприкінці 1960-х років у аналітичній філософії теж розпочався рух до визнання важливості історичного контексту, тобто процеси, які можна кваліфікувати як *історичний поворот* [Antognazza 2015: 162]³.

У щойно згаданій статті [ibid.] Марія Роза Антоньяцца, відома італо-британська дослідниця, професорка Королівського коледжу в Лондоні й голова Британського товариства історії філософії, згадує події, які можна вважати основними віхами в цьому процесі.

У 1969 р. з'явилась епохальна стаття Квентина Скінера «Значення і розуміння в історії ідей», де було сформульовано положення, згідно з яким про жодного агента ніколи не можна стверджувати, що він мав на увазі або зробив щось, якщо він сам не прийняв би це як коректний опис того, що він мав на увазі або зробив [Skinner 1969: 28]. Ця стаття заклала теоретичні засади того, що згодом почало йменуватися Кембріджською школою інтелектуальної історії (історії ідей). Запропонований Скінером контекстуальний підхід – хоч він й пов'язаний з тим самим закладом, де працювали такі піонери аналітичної філософії, як Людвіг Вітгенштайн і Бертран Расел, а також має одним зі своїх концептуальних джерел теорію мовленевих актів відомого аналітика Джона Остіна – перегукується з філософською герменевтикою та низкою інших історично-орієнтованих підходів, зокрема генеалогічно-археологічним, генетичним та наративним [Copenhaver 2020: 180]. У рамках цього підходу заперечується існування позачасових і позаконтекстуальних проблем і понять, а також засуджуються спроби підвести мислення минулих часів під категорії сучасного аналізу [Hutton 2014: 927].

У 1984 р. вийшов друком збірник есеїв з історіографії філософії «Філософія в історії» [Rorty et al. 1984], одним зі співредакторів якого був Скінер, а іншим – Річард Рорті, автор опублікованої в цьому збірнику статті «Історіографія філософії: чотири жанри» [Rorty 1984], що стала одним із канонічних текстів щодо методології історико-філософського пізнання.

У 2002 р. Британське товариство історії філософії (British Society for the History of Philosophy) організувало проведення конференції «Аналітична філософія й історія філософії», за підсумками якої у 2005 р. був опублікований однойменний том [Sorell, Rogers 2005]. Як зазначає голова товариства-організатора конференції (М.-Р. Антоньяцца), завдяки цьому «новаторському» (pioneering) заходу історія філософії стала цілком поважною («кошерною») субдисципліною в найбільш аналітично орієнтованих департаментах філософії в англомовному світі [Antognazza 2015: 162]. Ще за кілька років, у 2011 р., був заснований «Журнал історії аналітичної філософії» (Journal for the History of Analytical Philosophy), а у видавництві Palgrave Macmillan започатковане видання серії монографій з історії цієї філософської традиції [ibid.: 161-162].

III. Історія філософії або історія *філософії*? Співвідношення історичного і філософського у сучасних англомовних історико-філософських дослідженнях

Унаслідок засадової антиісторичності аналітичної філософії, історикам філософії з англо-саксонських країн, на відміну, скажімо, від їхніх французьких або італійських колег, в останні часи постійно доводилося обстоювати власне *філософічність* того, чим вони займаються. Однак саме через це дещо відійшло на задній план питання про те, що в їхніх заняттях є *історичним* [Catana, Lærke 2020: 432-434]. Із цим пов'язана

³ Стосовно історичного повороту в аналітичній філософії див. також: [Reck 2013; Beaney 2016].

ще одна ознака історичного повороту в аналітичній філософії: у 2020 р. з'являється цілий випуск «Британського журналу історії філософії» (British Journal for the History of Philosophy), присвячений *історії історіографії філософії* (з 1800 до 1950 pp.), тобто різним моделям, методам, цілям і завданням історико-філософського дослідження, що практикувалися за ці півтора століття. Як виявляється, історію, причому вельми різноманітну й таку, що заслуговує на увагу, має не тільки сама філософія, а й історія філософії як її специфічна субдисципліна.

Методологічно важливим є вже сам факт розрізнення *історії філософії* та *історіографії філософії* в темі щойно згаданого журнального числа. Що стосується словосполучення «історія філософії», воно має два значення: 1) історичний процес, факти, що мали місце у минулому, і 2) розповідь про ці факти. Під «історіографією філософії» в англomовному фаховому словнику мається на увазі історія філософії у другому значенні (*розповідь* або дискурс про минуле) або мета-історичні рефлексії стосовно засобів, методів, цілей та епістемологічних засад осмислення цих фактів [ibid.: 431-432]. На те, що під історією можуть мати на увазі як те, що відбулося, так і те, як це усвідомлюють, звертають увагу дослідники в різних країнах. Наприклад, відомий французький історик П'єр Нора зазначає: те, що німецькою називають «Historie» та «Geschichte», серед франкомовних дослідників «заведено розрізняти як “історію” та “історіографію”, дискурс про історію» [Нора 2014: 79]. Враховуючи той факт, що німецькі слова «Historie» і «Geschichte» цього розрізнення не передають, Авіезер Такер (один із провідних сучасних фахівців у галузі філософії історії та історіографії), говорить про можливість застосування терміна «Geschichtswissenschaft», який чітко вказує не на історичний процес сам по собі, а на наукову дисципліну, що вивчає цей процес [Tucker 2009: 2]. В українському філософському й навіть історико-філософському дискурсі, на жаль, це розрізнення проводиться й усвідомлюється далеко не завжди⁴.

Не завжди враховуються в українській філософії також і важливі нюанси, які можуть передаватися винятково наголосом: іноді йдеться про *історію* філософії, а іноді – про історію *філософії*. У першому випадку йдеться скоріше про минуле в його власному контексті, а у другому воно набуває значення з огляду на філософські проблеми, які вважаються актуальними (або вічними) зараз. На важливість цього розрізнення звертає увагу, наприклад, Кельвін Нормор, автор розділу з методології історії філософії, що міститься у виданому у 2016 р. «Оксфордському посібнику з філософської методології» [Normore 2016: 27]. Про необхідність враховувати ці відтінки говорить також вже згадувана М.-Р. Антоньяцца [Antognazza 2015: 163]. Однак, мабуть, першим з аналітиків на це звернув увагу ще Бертран Расел: у передмові до своєї праці 1900 р., присвяченої критичному викладу філософії Ляйбніца, він визнав, що його цікавить не минуле в його власному контексті («переважно історичний» підхід), а те, наскільки

⁴ Додатковим ускладненням в плані проведення чіткого термінологічного розрізнення між історичним процесом та дискурсом про нього є той факт, що термін «історіографія» зазвичай «застосовується в багатьох перехресних, часом суперечливих контекстах, зокрема для означення: 1) дисципліни (галузі), яка вивчає історію історичної науки...; 2) власне історичної науки або наукової літератури з історії в найширшому архаїчному розумінні...; 3) форми свідомості та самосвідомості історичної науки, переважно у внутрішньому, рефлексивному розумінні; 4) сукупності історичних студій з певної проблеми, теми чи наукової галузі (дисципліни) у вузькому сенсі...; 5) історичної літератури певної доби чи періоду, об'єднаної спільним соціо- та етнокультурним простором, типовими інтелектуальними рефлексіями і концептуальними підходами...» [Ясь 2005].

філософи минулого були логічні й послідовні у своїх міркуваннях («переважно філософський» підхід) [Russell 1900: xi-xii]. Згодом схоже розрізнення здійснив Річард Рорті, говорячи про можливість таких двох жанрів історіографії філософії, як історична й раціональна реконструкція.

На поточний момент в англомовній філософії представлені обидві тенденції. Історичний підхід до філософії, власне *історія* філософії, асоціюється передовсім із започаткованим Квентином Скінером кембридзьким контекстуалізмом. Однак історія *філософії*, зрозуміло, теж продовжує існувати. Зазвичай це той самий проблемно-орієнтовний підхід, який, як правило, передбачає дискусії з філософами минулого стосовно певних актуальних проблем так, ніби вони є нашими колегами-сучасниками (колегіальний підхід). Обидва підходи мають свої вади. Якщо наголос робиться на історії (контекстуалізм), виникає загроза антикваризму, якщо ж на філософії (колегіальність) – анахронізму, презентизму або апропріаціонізму [Antognazza 2015: 162-164; Lærke et al. 2013: 1-3]. Анахронізмом виявляється навіть розподіл філософів на давніх (античних) і нових (модерних), і в сучасній англомовній історіографії філософії це усвідомлюється: «Виявляється, – визнає Сара Гатон з інституту середньовічних і ранньомодерних досліджень університету міста Аберіствіт (Британія), – що навіть такі іконічні «нові», як Бекон і Декарт, великою мірою зобов'язані своїм попередникам. Бекон сам визнає борг... перед давніми за допомогою метафори, яка порівнює нових із карликами, що сидять на плечах гігантів давнини» [Hutton 2014: 932].

Серед сучасних англомовних філософів є також усвідомлення того, що вивчення історії філософії «тренає ум осмислювати фундаментальні проблеми філософії інакше» і завдяки цьому дозволяє не тільки краще осягати минуле, а й висувати нові творчі альтернативи на протигау деяким сучасним поглядам, що перетворилися на догми [Antognazza 2015: 165]. На думку К. Нормора, історія філософії також дозволяє знайти вихід, коли в сучасній філософії спостерігаються кризові явища й панівні погляди починають викликати незадоволення [Normore 2016: 37]. За аналогією з гадкою, відповідно до якої історія науки необхідна для філософії науки (тобто критичного, недогматичного осмислення науковості), можна сказати, що історія філософії потрібна для філософії самої філософії [ibid.: 47], тобто для метафілософії або філософії в стані постійного переосмислення самої себе. Ба більше, перебуваючи у стані парадигмальної зрілості, наука зазвичай обходиться без постійного переосмислення своєї історії, обмежуючись канонізованим варіантом власної передісторії. Але якщо припустити, що філософія, на відміну від науки, стадії парадигмальної зрілості не сягає ніколи, треба також визнати, що їй постійно потрібні історичні саморефлексії.

IV. Інклюзивність як провідна тенденція у сучасних англомовних історико-філософських дослідженнях, її основні форми

Одним із головних плодів уважного вивчення історії філософії виявляється *інклюзивність*: привертаючи увагу до тих сторінок або аспектів минулого, які з тих чи тих причин були маргіналізовані або повністю забуті, сучасні англомовні історики філософії істотно урізноманітнюють предмет своїх розвідок, роблять його значно більш плюралістичним. Наприклад, завдяки зусиллям таких дослідників, як Деніел Гарбер, тепер уже широко визнається, що спадщина мислителів, яких ще кілька десятиліть тому прийнято було вважати «другорядними», заслуговує більшої уваги – чи то сама по собі, чи то як засіб для більш глибокого розуміння спадщини їхніх «першорядних» сучасників; важливі аспекти канонічних текстів, що належать видатним філософам,

можуть також розкриватися завдяки залученню до аналізу текстів їхніх менш видатних попередників і послідовників [Hutton 2014: 934; Lærke et al. 2013: 3-4]. Яскравим прикладом реалізації цієї настанови може слугувати довідково-енциклопедична біографістика – специфічний жанр історіографії філософії, що передбачає уважне вивчення величезної кількості найрізноманітніших філософів. Цей жанр упродовж останніх десятиліть набув у англомовному філософському світі стрімкого розвитку⁵.

Дуже важливим є й той факт, що звичний історико-філософський канон є переважно чоловічим (андроцентричним) і західним. У сучасній англомовній історіографії філософії приділяється величезна увага ролі жінок і розвитку філософії поза межами західної цивілізації. Одна лише феміністична ревізія традиційного чоловічо-центрованого історико-філософського канону має величезну бібліографію⁶. Чимало досліджень присвячено також вивченню східних філософських традицій. Активно досліджується історія африканської думки. При цьому потреба в інклюзивності залишається навіть у випадку з деякими гілками філософії Європи. Сотіріс Мітралексіс, дослідник із Центру елліністичних досліджень все того ж Принстонського університету й Департаменту філософії університету Стамбула, зазначає, що навіть після включення до філософського мейнстріму того, що ми називаємо візантійською філософією, питання, що в цій традиції є філософією, а що – ні, усе одне залишається відкритим. Далеким від остаточного прояснення залишається й таке методологічно важливе питання: як треба розглядати середньовічні філософські «Схід» і «Захід» – як паралельні, додаткові чи альтернативні традиції? [Mitralexis 2018: 1231].

Включення нових елементів до історико-філософського мейнстріму може спричинити виключення або маргіналізацію інших. Нещодавно в британських університетах паралельно з вимогами розширити вивчення філософів з Азії та Африки пролунали також заклики видалити із програм білих філософів, таких, скажімо, як Платон, Декарт чи Кант [Petre 2017; Mitralexis 2018: 1225]. Це, зрозуміло, гротескне перебільшення, хоча стрімке зростання історико-філософської інформації, зумовлене включенням до канону все нових і нових елементів, є справжньою проблемою. Допомогти її розв'язати може величезний потенціал нових медій.

Прикладом успішного з'єднання філософій різних культур – західних і східних – може слугувати проєкт «Історія філософії без жодних прогалин» [Adamson n.d.], який здійснюється під керівництвом Пітера Адамсона, професора лондонського Королівського коледжу та університету Людвіга Максиміліана в Мюнхені, фахівця з пізньої античної й арабської філософії. Проєкт був започаткований у 2010 р. як щотижневий аудіо-подкаст (зазвичай – 20-хвилинна розповідь або дискусія з одним або кількома експертами стосовно певної теми), але згодом він перетворився на масштабну історико-філософську розвідку домодерної філософії, що триває як у формі все нових і нових епізодів (на поточний момент – близько 400), так й як багатотомова книжкова серія, що публікується у видавництві Оксфордського університету. На сайті проєкту можна знайти виклад його методологічних засад [Adamson 2016], а також усі епізоди, які структуровано за такими загальними темами: Класична грецька філософія, Пізня античність, Ісламський світ, Середньовічна філософія, Візантія, Ренесанс, Реформація, Індія, Африкана. Уже видано шість томів «Історії філософії без жодних прогалин»: 1)

⁵ Докладніше про розвиток цього жанру і про те, наскільки багато філософів, які довгий час вважалися «другорядними», отримують завдяки цьому нове визнання, див.: [Менжулін 2018].

⁶ Із залучених до нашої статті матеріалів ця тема актуалізується, наприклад, у цих працях: [Hutton 2014: 935; Catana & Lærke 2020: 436].

Класична філософія, 2) Філософія в елліністичному та римському світах, 3) Філософія в ісламському світі, 4) Середньовічна філософія, 5) Класична індійська філософія⁷; 6) Візантійська та Ренесансна філософія [Adamson 2014-2022]. Проект має великий успіх: кількість завантажень в Інтернеті вимірюється мільйонами й постійно зростає. Завдяки регулярній появі нових епізодів/глав і відсутності строгого раз і назавжди затвердженого плану цей проект долає обмеження, характерні для традиційних досліджень, що передбачають фіксований обсяг і мають на чомусь зупинитися. «Саме відкрита природа Інтернету (і зокрема – подкастів), – твердить С. Мітралексіс, – передбачає можливість відкритої і детальної історії філософії, яка постійно розгортається й набуває дедалі специфічнішої форми» [Mitralaxis 2018: 1227]. З його точки зору, можна очікувати, що будучи безпрецедентно доступним ресурсом, проєкт П. Адамсона матиме набагато більше впливу на нинішніх і майбутніх студентів філософії та зацікавлених неспеціалістів, ніж більш «традиційні» ресурси або навіть така класика, як історико-філософські праці Расела чи Коплстона [ibid.: 1125-1226].

Однак питання про включення чи, навпаки, виключення постає не тільки у зв'язку із незахідними філософіями. Диявол ексклюзивності веде свою роботу й у межах власне англомовної думки. Наприклад, на сторінках сучасної англомовної історико-філософської літератури можна зустріти дебати стосовно припустимості залучення до історії філософії так званої експериментальної філософії, що розвивалася в Англії за часів раннього Модерну такими мислителями, як Роберт Бойль, Ісаак Ньютон тощо. За тих часів їхні заняття цілком можна було віднести до філософії, але зараз, особливо якщо орієнтуватися на характерні для логічного позитивізму строгі дефінітивні вимоги, їх треба віднести виключно до галузей природознавства, які дуже сильно відокремилися від філософії (хімія, фізика). Саме так вважає, наприклад, професор політики й філософії Ворвікського університету Том Сорел [Sorell 2018].

Однак автори виданої у 2016 р. книжки «Теорія і практика експериментальної філософії» [Sytsma, Livengood 2016] наполягають, що йдеться про важливу частину історії філософії, виключати яку не можна принаймні з двох причин. По-перше, це буде презентистським нав'язуванням сучасного розуміння філософії її минулому. По-друге, саме це сучасне розуміння філософії (тобто як такої, що не має жодного стосунку до емпіричного спостереження й експерименту) є історично обмеженим і дискусійним. На думку цих англомовних дослідників, до багатьох філософських питань і зараз можна намагатися підійти, використовуючи емпіричні методи [ibid.: 646]. Тим не менш, приклади подібної презентистської ексклюзивності, що істотно викривляє наші уявлення про історію філософії, можна множити. Скажімо, окрім фізики й хімії, ще однією дисципліною, яка зараз неправомірно виключається з історії філософії, є психологія (див., напр.: [Hutton 2014: 930]).

Проявом дилеми «інклюзивність vs ексклюзивність» можуть слугувати такі традиційні для англомовної філософії розрізнення, як «історія філософії vs інтелектуальна історія (історія ідей)», «інтерналізм vs екстерналізм», «вчення філософа vs життя філософа». Як уже зазначалося, у середовищі аналітичних філософів довгий час було прийнято вважати, що історія філософії шукає в минулому те, що є актуальним з точки зору сучасності, тоді як інтелектуальній історії відводилася місія вивчення історичних контекстів. Вважалося, що перша займається «внутрішніми» суто філософськими проблемами, а друга – «зовнішніми», екстрафілософськими обставинами. Однак

⁷ Докладніше безпосередньо про цей том див.: [Завгородній 2021].

С. Гатон намагається показати, що строгої опозиції тут немає, адже історія філософії, поряд з історією політичної думки, історією науки, історією медицини, історією релігійної думки тощо, є різновидом інтелектуальної історії [ibid.: 926]. Слідуючи цій логіці, вона твердить, що треба включити до історії філософії зокрема й такий нібито «зовнішній» чинник, як біографії філософів [ibid.]. Об'єднати історію філософії й інтелектуальну історію можна, за думкою С. Гатон, якщо ми сфокусуємо увагу на вивченні комунікації. Якщо ми не будемо обмежуватися окремими (тобто лише тими, які вважаємо актуальними зараз) ідеями й постатями, а вивчатимемо історію комунікації, інтелектуального спілкування, філософського діалогу, у ній буде місце як для «великих», так і для «другорядних» мислителів [ibid.: 934], філософії та інших дисциплін, Сходу й Заходу, чоловіків і жінок, їхніх учень і життів.

Однак цей задум доволі непросто реалізувати на практиці, адже це «потребуватиме урахування соціальних, політичних і культурних умов, за яких ці комунікації мали місце» [ibid.: 937]. Ба більше, абсолютна інклюзивність, тобто знання всіх традицій і врахування всіх комунікацій та контекстів потребуватиме абсолютно нелюдських знань. Як зазначає К. Нормор, ідеальний історик всієї філософії мав би знати грецьку, латину, арабську, перську, іврит, англійську, французьку, німецьку, італійську, санскрит і китайську, бути знайомим зі сучасною філософією в усіх її проявах, а також знатися на математиці, бути широко обізнаним щодо кількох літератур тощо. Це, зрозуміло, утопія. Першим і, мабуть, найголовнішим із виходів, запропонованих цим автором у зв'язку зі сказаним, є спеціалізація. Від представника аналітичної філософської традиції можна було б очікувати радше відмови від вивчення різноманітних «антикварних» або «зовнішніх» чинників, але К. Нормор, називаючи ці чинники, відповідно, доксологією й антропологією філософії, навпаки, радить їх застосовувати у зв'язці зі спеціалізацією [Normore 2016: 44].

У статті, опублікованій нещодавно, інший сучасний англomовний дослідник, представник департаменту філософії Каліфорнійського університету в м. Лос-Анджелес (UCLA) Браян Копенгейвер [Copenhagen 2020] дезавує типово аналітичний міф (елементи якого ми вже помічали у М. Фреде – див. вище) про можливість «абсолютного інтерналізму», тобто певної суто «внутрішньої», суто «філософської» історії філософії, позбавленої будь-яких «зовнішніх», екстернальних («екстрафілософських») чинників (причин, мотивів, засад, обставин тощо). Співвідношення інтернального (філософії) у строгому розумінні та екстернального (соціальні, культурні, політичні, психологічні, біографічні, релігійні чинники) може бути різним. Можливий навіть абсолютний екстерналізм. Згадаймо, наприклад, працю Рендала Колінза «Соціологія філософії: глобальна теорія інтелектуальної зміни» [Collins 1998]. Натомість абсолютний інтерналізм в історико-філософському дослідженні неможливий абсолютно, адже його реалізація потребуватиме усунення таких елементів, що потрібні для будь-якої історико-філософської реконструкції, навіть максимально раціоналістичної та анахронічної, як-от: дати життя, імена, країни проживання й мови, приналежність до певної традиції чи інституції тощо [Copenhagen 2020: 179-181].

Співвідношення екстернального й інтернального великою мірою залежить від того, на якому рівні історії працює дослідник. На макроісторичному рівні екстернальні чинники неминуче з'являються, але навіть на мікроісторичному рівні, який є найзручнішим для суто аналітичної філософії, не можна працювати, не роблячи посилань на мезо- або макрорівень. Гостроту дилеми також пом'якшує розмаїття форм публікаційної активності сучасних англomовних дослідників. Для наукових журналів, де

присутні істотні обмеження щодо обсягів написаного, краще підходять статті, де аналізуються передовсім певні філософські ідеї та аргументи (мікрорівень), а для книжок – розлогі історико-філософські дослідження, в яких є вихід на макрорівень і глибокі екскурси в різноманітні контексти, зокрема в біографії філософів [ibid.: 180-181]. І таких книжок у сучасній англомовній філософії величезна кількість.

V. Висновки

Отже, як стало очевидно вже доволі давно, антиісторизм, прояви якого можна знайти в класиків аналітичної філософії, сам виявився лише моментом її історії. Історичний поворот, який розпочався в англомовному філософському світі вже більш ніж півстоліття тому (наприкінці 1960-х років), сприяв істотному розширенню та плюралізації сфери історико-філософських досліджень. За цих умов провідною тенденцією стає *інклюзивність*, яка дозволяє здійснювати численні розвідки на дуже широкому предметному полі, інтерналізуючи до історико-філософського процесу різноманітні чинники, традиції, постаті, теми, методи чи практики, що раніше з різних причин вважалися екстернальними, були маргіналізовані або зовсім забуті. Завдяки цьому на зміну звичній історії філософії, зорієнтованій передовсім на вивчення найвидатніших представників західної думки, зазвичай – чоловіків за статтю, приходиться значно більш інклюзивний історико-філософський канон, який включає значно ширше коло мислителів, представників різних культур і типів філософування.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Завгородній, Ю. (2021). Класична індійська філософія в оксфордській серії «Історія філософії без жодних прогалин». Adamson, P., & Ganeri, J. (2020). *Classical Indian Philosophy: a History of Philosophy Without any Gaps*. Oxford: Oxford University Press. Volume 5. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40(2), 66-84. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.066>
- Менжулін, В. (2018). Довідково-енциклопедична біографістика як жанр сучасних історико-філософських досліджень: англо-американський та український досвід. *Sententiae*, 37(1), 153-167. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.153>
- Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: Кліо.
- Ясь, О. В. (2005). Історіографія як термін. In В. А. Смолій et al. (Ред.), *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й*. Київ: Наукова думка. http://www.history.org.ua/?termin=Istorijografija_termyn
- Adamson, P. (2014-2022). *Classical Philosophy. A History of Philosophy Without Any Gaps* (Vols. 1-6). Oxford: Oxford UP.
- Adamson, P. (2016, December 31). *20 rules for history of philosophy*. History of philosophy without any gaps. <https://historyofphilosophy.net/all-20-rules-history-philosophy>
- Adamson, P. (n.d.). *History of philosophy without any gaps*. <https://historyofphilosophy.net/>
- Antognazza, M. R. (2015). The Benefit to Philosophy of the Study of Its History. *British Journal for the History of Philosophy*, 23(1), 161-184. <https://doi.org/10.1080/09608788.2014.974020>
- Beaney, M. (2016). Historiography, Philosophy of History and the Historical Turn in Analytic Philosophy. *Journal of the Philosophy of History*, 10(2), 211-234. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341321>
- Bennett, J. (1971). *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Bennett, J. (2001). *Learning from Six Philosophers: Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.

- Catana, L. (2014). Doxographical or Philosophical History of Philosophy: On Michael Frede's Precepts for Writing the History of Philosophy. *History of European Ideas*, 42(2), 170-177. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.906149>
- Catana, L., & Lærke, M. (2020). Historiographies of philosophy 1800-1950. *British Journal for the History of Philosophy*, 28(3), 431-441. <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1709153>
- Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: a Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard UP.
- Copenhaver, B. (2020). A normative historiography of philosophy: room for internalism and externalism. *British Journal for the History of Philosophy*, 28(1), 177-199. <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1608903>
- Department of Philosophy. (n.d.). *The Eighties: a snapshot*. Princeton University. <https://philosophy.princeton.edu/about/eighties-snapshot>
- Frede, M. (1987). Introduction. In M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy* (pp. ix-xxvii). Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Frede, M. (1988). The History of Philosophy as a Discipline. *The Journal of Philosophy*, 85(11), 666-672. <https://doi.org/10.5840/jphil1988851114>
- Frede, M. (1992). Doxographie, historiographie philosophique de la philosophie. *Revue de metaphysique et de morale*, 97(3), 311-325.
- Hartung, G., & Pluder, V. (2015). *From Hegel to Windelband: Historiography of Philosophy in the 19th Century*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110324822>
- Hutton, S. (2014). Intellectual History and the History of Philosophy. *History of European Ideas*, 40(7), 925-937. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.882054>
- Lærke, M., Smith, J. E., & Schliesser, E. (2013). *Philosophy and Its History: Aims and Methods in the Study of Early Modern Philosophy*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199857142.001.0001>
- Mitralaxis, S. (2018). Parallel, additional or alternative histories of philosophy? Questions on the theory and methodology of the history of philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*, 26(6), 1222-1233. <https://doi.org/10.1080/09608788.2018.1458281>
- Normore, C. (2016). The methodology of the history of philosophy. In H. Cappelen, T. Szabó Gendler & J. Hawthorne (Eds.), *The Oxford handbook of philosophical methodology* (pp. 27-48). Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199668779.013.17>
- Petre, J. (2017, January 8). They Kant be serious! PC students demand white philosophers including Plato and Descartes be dropped from university syllabus. *Daily Mail*. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4098332/They-Kant-PC-students-demand-white-philosophers-including-Plato-Descartes-dropped-university-syllabus.html>
- Reck, E. (2013). *The Historical Turn in Analytic Philosophy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137304872>
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in history: essays on the historiography of philosophy* (pp. 49-76). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Rorty, R., Schneewind, J. B., & Skinner, Q. (Eds.). (1984). *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534>
- Russell, B. (1900). *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. Cambridge: The University Press.
- Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://doi.org/10.2307/2504188>
- Sorell, T. (2005). On saying no to history of philosophy. In T. Sorell, & G. A. Rogers (Eds.), *Analytic philosophy and history of philosophy* (pp. 43-60). Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Sorell, T. (2018). Experimental philosophy and the history of philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*, 26(5), 829-849. <https://doi.org/10.1080/09608788.2017.1320971>
- Sorell, T., & Rogers, G. A. (2005). *Analytic Philosophy and History of Philosophy*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Sytsma, J., & Livengood, J. (2016). *The theory and practice of experimental philosophy*. Peterborough: Broadview Press.

- Sytsma, J., & Livengood, J. (2018). On experimental philosophy and the history of philosophy: a reply to Sorell. *British Journal for the History of Philosophy*, 27(3), 635-647. <https://doi.org/10.1080/09608788.2018.1539946>
- Tucker, A. (2009). Introduction. In A. Tucker (Ed.), *A companion to the philosophy of history and historiography* (pp. 1-6). Chichester: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444304916.ch1>
- Watson, R. (2002). What is the History of Philosophy and Why is it Important? *Journal of the History of Philosophy*, 40(4), 525-528. <https://doi.org/10.1353/hph.2002.0085>

Одержано 14.07.2022

REFERENCES

- Adamson, P. (2014-2022). *Classical Philosophy. A History of Philosophy Without Any Gaps* (Vols. 1-6). Oxford: Oxford UP.
- Adamson, P. (2016, December 31). *20 rules for history of philosophy*. History of philosophy without any gaps. <https://historyofphilosophy.net/all-20-rules-history-philosophy>
- Adamson, P. (n.d.). *History of philosophy without any gaps*. <https://historyofphilosophy.net/>
- Antognazza, M. R. (2015). The Benefit to Philosophy of the Study of Its History. *British Journal for the History of Philosophy*, 23(1), 161-184. <https://doi.org/10.1080/09608788.2014.974020>
- Beaney, M. (2016). Historiography, Philosophy of History and the Historical Turn in Analytic Philosophy. *Journal of the Philosophy of History*, 10(2), 211-234. <https://doi.org/10.1163/18722636-12341321>
- Bennett, J. (1971). *Locke, Berkeley, Hume: Central Themes*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Bennett, J. (2001). *Learning from Six Philosophers: Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Catana, L. (2014). Doxographical or Philosophical History of Philosophy: On Michael Frede's Precepts for Writing the History of Philosophy. *History of European Ideas*, 42(2), 170-177. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.906149>
- Catana, L., & Lærke, M. (2020). Historiographies of philosophy 1800-1950. *British Journal for the History of Philosophy*, 28(3), 431-441. <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1709153>
- Collins, R. (1998). *The Sociology of Philosophies: a Global Theory of Intellectual Change*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard UP.
- Copenhaver, B. (2020). A normative historiography of philosophy: room for internalism and externalism. *British Journal for the History of Philosophy*, 28(1), 177-199. <https://doi.org/10.1080/09608788.2019.1608903>
- Department of Philosophy. (n.d.). *The Eighties: a snapshot*. Princeton University. <https://philosophy.princeton.edu/about/eighties-snapshot>
- Frede, M. (1987). Introduction. In M. Frede, *Essays in Ancient Philosophy* (pp. ix-xxvii). Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Frede, M. (1988). The History of Philosophy as a Discipline. *The Journal of Philosophy*, 85(11), 666-672. <https://doi.org/10.5840/jphil1988851114>
- Frede, M. (1992). Doxographie, historiographie philosophique de la philosophie. *Revue de metaphysique et de morale*, 97(3), 311-325.
- Hartung, G., & Pluder, V. (2015). *From Hegel to Windelband: Historiography of Philosophy in the 19th Century*. Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110324822>
- Hutton, S. (2014). Intellectual History and the History of Philosophy. *History of European Ideas*, 40(7), 925-937. <https://doi.org/10.1080/01916599.2014.882054>
- Lærke, M., Smith, J. E., & Schliesser, E. (2013). *Philosophy and Its History: Aims and Methods in the Study of Early Modern Philosophy*. Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199857142.001.0001>
- Menzhulin, V. (2018). Biographical encyclopedia (dictionary) as a genre of the contemporary historiography of philosophy: Anglo-American and Ukrainian experience. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 37(1), 153-167. <https://doi.org/10.22240/sent37.01.153>

- Mitralaxis, S. (2018). Parallel, additional or alternative histories of philosophy? Questions on the theory and methodology of the history of philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*, 26(6), 1222-1233. <https://doi.org/10.1080/09608788.2018.1458281>
- Normore, C. (2016). The methodology of the history of philosophy. In H. Cappelen, T. Szabó Gendler, & J. Hawthorne (Eds.), *The Oxford handbook of philosophical methodology* (pp. 27-48). Oxford: Oxford UP. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199668779.013.17>
- Nora, P. (2014). *The Precent, Nation, Memory*. [In Ukrainian]. Kyiv: Klio.
- Petre, J. (2017, January 8). They Kant be serious! PC students demand white philosophers including Plato and Descartes be dropped from university syllabus. *Daily Mail*. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-4098332/They-Kant-PC-students-demand-white-philosophers-including-Plato-Descartes-dropped-university-syllabus.html>
- Reck, E. (2013). *The Historical Turn in Analytic Philosophy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137304872>
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind, & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in history: essays on the historiography of philosophy* (pp. 49-76). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Rorty, R., Schneewind, J. B., & Skinner, Q. (1984). *Philosophy in History: Essays on the Historiography of Philosophy*. Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534>
- Russell, B. (1900). *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. Cambridge: The University Press.
- Skinner, Q. (1969). Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory*, 8(1), 3-53. <https://doi.org/10.2307/2504188>
- Sorell, T. (2005). On saying no to history of philosophy. In T. Sorell & G. A. Rogers (Eds.), *Analytic philosophy and history of philosophy* (pp. 43-60). Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Sorell, T. (2018). Experimental philosophy and the history of philosophy. *British Journal for the History of Philosophy*, 26(5), 829-849. <https://doi.org/10.1080/09608788.2017.1320971>
- Sorell, T., & Rogers, G. A. (2005). *Analytic Philosophy and History of Philosophy*. Oxford: Clarendon Press; Oxford UP.
- Sytsma, J., & Livengood, J. (2016). *The theory and practice of experimental philosophy*. Peterborough: Broadview Press.
- Sytsma, J., & Livengood, J. (2018). On experimental philosophy and the history of philosophy: a reply to Sorell. *British Journal for the History of Philosophy*, 27(3), 635-647. <https://doi.org/10.1080/09608788.2018.1539946>
- Tucker, A. (2009). Introduction. In A. Tucker (Ed.), *A companion to the philosophy of history and historiography* (pp. 1-6). Chichester: Wiley-Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444304916.ch1>
- Watson, R. (2002). What is the History of Philosophy and Why is it Important? *Journal of the History of Philosophy*, 40(4), 525-528. <https://doi.org/10.1353/hph.2002.0085>
- Yas, O. V. (2005). Historiography as a term. In V. A. Smolii et al. (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy: V.3: E-Y*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. http://www.history.org.ua/?termin=Istorijgrafija_termin
- Zavhorodnii, Y. (2021). Classical Indian philosophy in the Oxford series “History of Philosophy without any gaps”. Adamson, P., & Ganeri, J. (2020). *Classical Indian Philosophy: a History of Philosophy Without any Gaps*. Oxford: Oxford University Press. Volume 5. [In Ukrainian]. *Sententiae*, 40(2), 66-84. <https://doi.org/10.31649/sent40.02.066>

Received 14.07.2022

Vadym Menzhulin

Trending practices and discussions in contemporary English-language historiography of philosophy

This article outlines the leading trends in contemporary English-language historiography of philosophy. It is shown that the anti-historicity, which was characteristic of analytic philosophy in its classical versions was only a moment in its development. A historical turn that began in

English-language philosophical world as early as the 1960s, during the first decades of the 21st century has led to a true flourishing of the history of philosophy - both at the conceptual and institutional level. Contemporary English-speaking historians of philosophy pay considerable attention to the methodologically important distinction between real historical process, i.e., facts that took place in the past (history of philosophy), and reflections concerning means, goals, and epistemological foundations for the understanding of these facts (historiography of philosophy). It is also shown that one of the main results of a careful study of history of philosophy is inclusiveness – drawing attention to those pages or aspects of the past that, for some reason, were marginalized or completely forgotten. Factors that were traditionally dismissed as external and unimportant, now acquire the same significance as those that were previously considered as exclusively internal and important. Due to this fact traditional history of philosophy, focused primarily on the study of the most prominent representatives of Western thought, usually men by gender, is replaced by a much broader historically-philosophical canon, which includes a much wider circle of thinkers, representatives of different cultures and types of philosophizing.

Вадим Менжулін

Актуальні практики і дискусії в сучасній англомовній історіографії філософії

У статті окреслено провідні тенденції, що є характерними для розвитку історико-філософських досліджень у сучасній англомовній філософії і складають інтерес з огляду на розвиток історії філософії в усьому світі, зокрема в Україні. Показано, що антиісторичність, яка була властива для аналітичної філософії в її класичних варіантах, була лише моментом у її розвитку: історичний поворот, який розпочався в рамках цієї традиції ще в 1960-ті роки, упродовж перших десятиліть XXI століття призвів до справжнього розквіту історії філософії – як на концептуальному, так і на інституціональному рівні. Сучасні англомовні історики філософії приділяють значу увагу методологічно важливому розрізненню власне історичного процесу, фактів, що мали місце в минулому (історія філософії) та рефлексій стосовно засобів, цілей та епістемологічних засад осмислення цих фактів (історіографія філософії). Показано також, що одним із головних плодів уважного вивчення історії філософії виявляється інклюзивність – привернення уваги до тих сторінок або аспектів минулого, які з тих чи тих причин були маргіналізовані або повністю забуті. Чинники, які раніше відкидалися як зовнішні (екстернальні) і, відповідно, малозначущі, набувають не меншого значення, ніж ті що традиційно вважалися внутрішніми (інтернальними). Завдяки цьому на зміну традиційній історії філософії, зорієнтованій передовсім на вивчення найвидатніших представників західної думки, зазвичай – чоловіків за статтю, приходять значно ширший історико-філософський канон, який включає більше коло мислителів, представників різних культур і типів філософування.

Vadym Menzhulin, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies at the National University of “Kyiv-Mohyla Academy”.

Вадим Менжулін, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія».

e-mail: vadim.menzhulin@ukma.edu.ua
